

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора психологічних наук, професора,
професора кафедри психології Поліського національного
університету Журавльової Лариси Петрівни на дисертаційну роботу
Абдуллаєвої Вікторії Василівни «Практика надання психологічної
допомоги в адаптації вимушено переміщеним особам з України»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 053 «Психологія»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»**

Актуальність теми дисертаційної роботи. Дисертаційна робота присвячена дослідженню практики надання психологічної допомоги в адаптації вимушено переміщеним особам з України. Актуальність обраної теми зумовлена не лише масштабом воєнної міграції та тривалими наслідками травматичного досвіду, а й потребою у науково вивірених, доказових і водночас практично реалізованих підходах до психосоціальної підтримки українців у нових умовах життя. Робота переконливо демонструє, що адаптація вимушено переміщених осіб має багаторівневий характер і потребує системного бачення, яке поєднує біофізіологічні, психологічні, соціальні та культурологічні механізми. З огляду на запит суспільства та практики на інструменти раннього виявлення ризиків дезадаптації й ефективні формати допомоги (у тому числі в умовах обмежених ресурсів), дисертація є своєчасною, соціально значущою та науково обґрунтованою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової теми кафедри загальної та диференціальної психології Державного закладу

«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського».

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Обґрунтованість основних положень і висновків забезпечується цілісною теоретико-методологічною логікою дослідження, коректним добром психодіагностичного інструментарію відповідно до мети та завдань, а також використанням адекватних математико-статистичних процедур (кореляційний аналіз, факторний аналіз, критерій Ст'юдента) із застосуванням програмного забезпечення SPSS 27.0 та Microsoft Excel. Емпірична база дослідження є достатньою: дослідження проведено у 2022-2023 роках на базі волонтерської ініціативи «Save the children» у місті Бухарест (Румунія) із залученням 200 респондентів віком 25-50 років, представників різних регіонів України, що підвищує репрезентативність отриманих даних. Узгодженість інтерпретацій із наведеними результатами, логічна послідовність доведення та чіткість формулювання висновків дозволяють констатувати високий рівень достовірності отриманих результатів.

Наукова новизна результатів дослідження. Наукова новизна дисертації полягає у комплексному опрацюванні проблеми адаптації вимушено переміщених осіб у контексті воєнної міграції та обґрунтуванні практико орієнтованих рішень для психологічної допомоги. Вперше представлено чотирирівневу інтегративну модель адаптації (біофізіологічний, психологічний, соціальний та культурологічний рівні), що дозволяє систематизувати прояви адаптації з урахуванням актуальних психотравмівних чинників. Виявлено п'ять латентних факторів адаптації та психологічного стану переміщених осіб (емоційна адаптивність, життєва свідомість та цілеспрямованість, гнучкість в невизначеності, соціальна впевненість, автономність поведінки) та описано психологічні профілі осіб із різним рівнем адаптованості. Розроблено

інтегровану модель психосоціальної допомоги та подальшого супроводу, а також інструкції щодо її адаптації для вразливих груп, що підсилює інноваційність роботи та її відповідність сучасним запитам практики.

Практичне значення отриманих результатів. Практична цінність дисертації є вираженою та багаторівневою. Виокремлення латентних чинників адаптації створює підґрунтя для удосконалення психодіагностичних процедур і більш точного визначення груп ризику дезадаптації. Сформовані профілі переселенців із різним рівнем адаптованості можуть бути використані для адресного планування психосоціальних інтервенцій та диференційованого супроводу. Розроблено програму психологічної підтримки, яка включає одне діагностичне та шість основних занять, може реалізовуватися в онлайн та офлайн форматах, а також модифікуватися для вразливих категорій. Отримані результати вже впроваджено в освітній процес та практику надання психологічної допомоги низки організацій, що підтверджує прикладну дієвість і готовність запропонованих рішень до масштабування.

Повнота викладення результатів дисертації у наукових публікаціях. Основні положення та результати дослідження достатньо повно відображені в 12 наукових публікаціях, серед яких 6 статей у фахових наукових виданнях та 6 публікацій у матеріалах конференцій. Апробація результатів відбулася на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах, що підтверджує наукову комунікацію авторки та відповідність отриманих результатів актуальному науковому дискурсу.

Оцінка змісту дисертації та її основних положень. Дисертація має чітку логіку викладу та структурно відповідає поставленій меті: від концептуалізації проблеми через емпіричну перевірку до проектування прикладного продукту. Усі три розділи становлять взаємопов'язану систему, де теоретичні положення

підкріплюються емпіричними показниками, а емпіричні висновки трансформуються у конкретні інструменти психологічної допомоги.

У першому розділі здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз феномену адаптації у контексті вимушеної міграції та обґрунтовано багаторівневий підхід, що забезпечує належну концептуальну основу для подальшого емпіричного етапу дослідження. Зміст розділу «Теоретико-методологічні основи дослідження» подано ґрунтовно та концептуально виважено. Авторка демонструє добру обізнаність із сучасними підходами до розуміння адаптації у контексті вимушеної міграції, чітко розмежовує суміжні поняття та аргументовано визначає предметне поле психологічної допомоги біженцям. Позитивно оцінюється те, що літературний огляд не зводиться до компіляції джерел: простежується критичне порівняння позицій, виокремлення дискусійних аспектів і практичних «вузьких місць», які потребують методичного врегулювання. Особливої уваги заслуговує аналіз актуальних запитів на допомогу та огляд методів психологічної підтримки, що створює надійне підґрунтя для наступних емпіричних процедур. Розділ справляє враження методологічно «збірного» каркасу всієї роботи: він забезпечує понятійний апарат, логіку відбору змінних та аргументацію щодо вибору практик інтервенції.

Другий розділ відзначається методичною продуманістю: описано вибірку, інструменти та процедуру дослідження, застосовано статистично коректні підходи, а отримані результати інтерпретовано відповідно до теоретичних положень та практичних запитів переселенців. Емпіричне дослідження організовано послідовно, із чітким описом вибірки, процедур та методів аналізу. Суттєвим здобутком є поєднання кількох рівнів статистичного опрацювання: від кореляційних зв'язків до виявлення латентних факторів та побудови психологічних профілів. Така логіка дозволяє перейти від фрагментарного опису окремих показників до більш цілісного розуміння структури адаптації та

психологічного стану. Позитивно оцінюється прагнення авторки інтерпретувати статистичні результати в категоріях, корисних для практики: показано, які комбінації індикаторів можуть сигналізувати про підвищений ризик дезадаптації, а які – про наявність ресурсів і сприятливих механізмів відновлення. Розділ має високу доказову цінність, оскільки отримані висновки спираються на кількісні дані та відповідають заявленим завданням. Водночас варто підкреслити, що саме у цьому розділі закладається місток до прикладної частини: результати емпіричного аналізу слугують безпосередньою основою для конструювання програми допомоги у третьому розділі.

Третій розділ має виразну прикладну спрямованість: подано програму психологічної допомоги у форматі послідовних занять із визначеними цілями, психотехніками та організаційними умовами реалізації, з орієнтацією на сталість ефекту та подальший супровід. Концепцію розробки та реалізації програми психологічної допомоги подано як практично орієнтований результат, що логічно випливає з теоретичних положень та емпіричних висновків. Вікторія Василівна демонструє цілісний погляд на інтервенцію: від принципів і методології розробки – до структури занять, варіативності формату та аспектів післяпрограми супроводу. Важливо, що програма подана не як універсальна «схема для всіх», а як гнучкий інструмент, який може адаптуватися до різних соціальних категорій та умов проведення (індивідуальна, групова, очна та дистанційна робота). Позитивно оцінюється практичність і структурованість програми: наявність діагностичного етапу, поетапна логіка, концентрація на ресурсному відновленні та підтримці міжособистісних зв'язків. Розділ має високу прикладну цінність і може розглядатися як готовий прототип для впровадження у центрах підтримки вимушено переміщених осіб, психологічних службах, громадських організаціях. Особливої уваги заслуговує висвітлення

питань довготривалого ефекту та супроводу, що вказує на орієнтацію дослідниці на сталі результати, а не лише на короткочасне зниження гострих симптомів.

Загалом зміст роботи засвідчує наукову зрілість здобувачки: сформульовані положення є логічними, висновки – узгодженими з отриманими даними, а запропоновані практичні рішення – методично обґрунтованими та релевантними реальним потребам цільової аудиторії. Загальні висновки є логічними, науково виваженими та відповідають предмету, поставленим завданням та заявленій меті дослідження.

Зауваження та побажання. Позитивно оцінюючи дисертаційну працю, доцільно висловити низку зауважень і побажань, що мають переважно дискусійний характер та не знижують загальної наукової й практичної цінності дослідження:

1. У теоретичному розділі, попри загалом ґрунтовний і логічно вибудований огляд наукових підходів до проблематики адаптації вимушено переміщених осіб, доцільним видається більш чітке термінологічне розмежування та узгодження низки базових понять. Зокрема, варто послідовно розвести: а) «адаптацію» як процес і результат пристосування до нових умов та «адаптивність/адаптаційну спроможність» як особистісну властивість чи індивідуально-психологічний ресурс, що забезпечує успішність такого процесу; б) «психосоціальну адаптацію» як психологічну категорію, що інтегрує різні прояви пристосування, та «соціально-психологічну» і «нервово-психічну» адаптацію як конкретні операціоналізовані психодіагностичні конструкти; в) «психологічну допомогу» як родове поняття та похідні форми чи типи підтримки та втручання: «психологічну підтримку», «психосоціальну підтримку», «супровід», «консультування», «психокорекцію», «психотерапію». Таке уточнення посилило б логічну прозорість авторської концепції, підвищило б однозначність інтерпретації емпіричних показників і критеріїв їх використання у

програмі допомоги, а також полегшило б зіставлення результатів із альтернативними концепціями в межах сучасної психологічної науки.

2. Емпірична вибірка (200 осіб віком 25 – 50 років) є репрезентативною для виконання поставлених завдань. Однак, обмеження вікового діапазону звужує можливості екстраполяції результатів на молодші та старші групи. Перспективним є розширення дослідження на осіб підліткового, юнацького, зрілого дорослого та похилого віку.

3. Емпіричну частину можна було би підсилити уточненням процедур етичного супроводу (інформована згода, захист даних) та коротким обґрунтуванням вибору конкретних психодіагностичних методик у контексті травмівного досвіду. Розширення емпіричного блоку якісними методами (інтерв'ю, аналіз наративів) могло б поглибити розуміння індивідуального досвіду соціально-психологічної адаптації та уточнити механізми дії окремих психологічних інтервенцій.

4. Програма психологічної допомоги має чітку логіку й варіативність реалізації, однак бажаним було б більш деталізувати дизайн оцінювання її ефективності (наприклад, стандартизовані показники до та після апробації Програми, контрольні вимірювання через 3 – 6 місяців). Оскільки «Програма має сприяти зниженню рівня тривоги, депресивності і стресу в учасників, підвищенню їхньої стресостійкості, розвитку навичок самодопомоги, поліпшенню соціальної інтеграції та відновленню почуття контролю над власним життям» (ст.170), то бажано б було перевірити емпірично її ефективність не лише на параметрі загальної адаптивності (таблиця 3.3, ст. 196), а й на інших індивідуально-психологічних й соціально-психологічних показниках, що відповідають меті Програми. Не зовсім є зрозумілим, у який спосіб пов'язані між собою вибірки респондентів констатувального та формувального етапів емпіричного дослідження.

Як *побажання* можемо рекомендувати: а) у подальших дослідженнях здійснити підтверджувальний факторний аналіз та подати систему розгорнутих показників надійності використаних шкал у досліджуваній вибірці для підсилення доказовості інтерпретацій системи латентних факторів структурних елементів адаптації та психологічного стану вимушено переміщених українців;

б) перспективним є також виокремлення відмінностей у факторах та профілях адаптації залежно від країни/контексту прийому, тривалості переміщення та типу поселення (гуртожиток/оренда/центр).

Загальний висновок. Дисертаційна робота Абдуллаєвої Вікторії Василівни «Практика надання психологічної допомоги в адаптації вимушено переміщеним особам з України» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному теоретичному та емпіричному рівнях. Її результати характеризуються науковою новизною та виразною практичною спрямованістю, а зміст і оформлення відповідають вимогам чинного «Порядку присудження ступеня доктора філософії...», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року. Авторка дисертації заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія».

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Поліського національного університету**

Л. П. Журавльова